

Dr Jovica TRKULJA*

STEVAN ĐORĐEVIĆ (1927–2019)**

U ime brojnih prijatelja i poštovalaca Stevana Đorđevića, imam tužnu dužnost da prof. Đorđeviću kažem poslednje zbogom.

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu izgubio je u njemu jednog od svojih najčestitijih i najskromnijih predstavnika. Njegov jablanički zavičaj gubi u njemu jednog od svojih najvrsnijih sinova.

Stevan Đorđević je rođen 1927. godine u Leskovcu, u zanatlijskoj porodici, koja je od 1930. godine živela u Lebanu. Stevanov otac Vasilije je radio kao užar i opančar, a majka Zagorka bila je domaćica. Bili su siromašni i teško su prehranjivali sedmoro dece. Svoju decu su vaspitavali u skladu sa patrijarhalnom srpskom tradicijom.

Mladi Stevan je bio marljiv i odličan učenik. Osnovnu školu je završio sa odličnim uspehom. Dobijao je nagrade i državnu pomoć za odličan uspeh. Bio je izuzetno vredan i ta će ga osobina krasiti od ranog detinjstva do duboke starosti. Godine 1938. upisao je gimnaziju, koju je najpre pohađao u Vranju, a potom u Leskovcu.

Stevanovo školovanje i posvećenost knjizi i školi tragično je prekinuo rat. Jedan od najtežih i prelomnih trenutaka u životu mladog Stevana desio se na Preobraženje 1944. Naime, šesnaestogodišnjeg Stevana i porodicu Vasilija Đorđevića bugarski okupatori su u znak odmazde izveli na streljanje. Stavili su ih pred streljački stroj. Stevanova mlađa sestra, držeći majku za skute, neprekidno je plakala i vrištala. To je pokolebalo bugarske vojnike koji su

---

* Redovni profesor u penziji, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, trkulja@ius.bg.ac.rs.

** Reč sa komemorativnog skupa povodom smrti prof. dr Stevana Đorđevića održanog na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu 23. decembra 2019. godine.

nakratko odgodili streljanje. U tom trenutku naišla je njihova komšinica, koja se na bugarskom jeziku obratila vojnicima: „Nemojte njih. To su pošteni ljudi!“ Bugarski vojnici su odustali od streljanja i svi članovi porodice Đorđević su pušteni kući. Stevan Đorđević je do kraja života obeležavao 19. avgust kao svoj rođendan i Dan spasenja svoje porodice.

Posle tog strašnog događaja, Stevan se znatno promenio. Umesto posvećenosti knjizi, posvetio se borbi za slobodu i za bolje, pravednije društvo. Te 1944. godine stupio je u Narodnooslobodilačku vojsku i narednih šest godina proteklo je u znaku borbe, udarništva na omladinskim radnim akcijama i obnove razorene zemlje.

Po završetku rata Stevan Đorđević je bio jedan od najperspektivnijih mladih ljudi jablaničkog kraja. Njemu su se otvarale lepe perspektive u novoj državi. Imao je sve pretpostavke za briljantnu političku ili vojnu karijeru. Međutim, njegovo učešće u ratu i političke funkcije nisu promenili njegov karakter: ostao je čestit, skroman, radan, požrtvovan i pravdoljubiv. Ovenčan pobedom, ratnim ordenjem i vojnim činovima, Stevan se nije svrstao u redove karijerista i slavodobitnika. Nije nastavio karijeru ekspresnog uspinjanja u vojnoj i političkoj hijerarhiji, udobnog uživanja u ratnim lovoricama i partijskim privilegijama. Umesto svega toga, vratio se školi. U prvi plan stavio je svoje obrazovanje i stručno usavršavanje. Završio je sedmi i osmi razred gimnazije, maturirao u Beogradu 1951. godine i započeo studije. Sa Danicom Jevtović stupio je u brak 1952. godine. Ubrzo su dobili dvoje dece, sina Nenada (1954) i ćerku Snežanu (1958).

*

Na Pravni fakultet u Beogradu Stevan se upisao 1951. godine. Redovno je slušao predavanja izuzetnih profesora i nastavnika enciklopedijskog znanja: Mihaila Konstantinovića, Alberta Vajsa, Miloša Radojkovića, Milana Bartoša, Mehmeda Begovića i Radomira Lukića. Na njegovo intelektualno formiranje posebno su uticali profesori Milan Bartoš i Miloš Radojković. Pod njihovim uticajem, Stevan je intelektualno stasavao i odlučio da se bavi međunarodnim javnim pravom i naučno-pedagoškim radom.

Vredno je radio, trudeći se da nadoknadi godine koje nije proveo u učenju i obrazovanju već u ratu i obnovi zemlje. Uspeo je da diplomira 1955. godine i da se zaposli kao pravnik u Sekretarijatu za zakonodavstvo Narodne Republike Srbije. Nakon položenog usmenog doktorskog ispita primljen je za asistenta pri Katedri za međunarodno pravo i međunarodne odnose na Pravnom fakultetu 1959. Bio je na specijalizaciji u Parizu, Strazburu 1959–1960. i Centru za naučno istraživanje Haške akademije za međunarodno pravo 1962. i 1966. godine.

Doktorsku disertaciju pod naslovom *O kontinuitetu država s posebnim osvrtom na međunarodnopravni kontinuitet Kraljevine Jugoslavije* odbranio je s posebnom pohvalom 1963. godine na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Potom je biran u sva nastavnička zvanja, od docenta 1964, do redovnog profesora 1990. godine.

Đorđevićovo javno delovanje i napredovanje u karijeri univerzitetskog profesora bilo je zaustavljeno početkom sedamdesetih godina, kada je zbog kritike Predloga ustavnih amandmana na Ustav SFRJ od 1963. godine udaljen iz nastave. Raspoređen je na rad u Institutu Pravnog fakulteta u Beogradu, gde je proveo pet godina, od 1977. do 1982.

Više godina prof. Đorđević je bio predsednik Udruženja za međunarodno pravo i šef Katedre za međunarodno pravo Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Bio je rezervni major Jugoslovenske narodne armije i dobitnik tri državna odlikovanja: Ordena zasluga za narod III reda, Medalje za hrabrost i Medalje zasluga za narod. Dekan Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu dodelio mu je 9. oktobra 2007. godine specijalnu diplomu – zahvalnicu „za veliki doprinos Fakultetu u ostvarivanju njegovih obrazovnih i naučnih dostignuća“. Penzionisan je 1992. godine, ali je nastavio sa stručnim radom i istraživanjima.

*

Životni put i javni angažman Stevana Đorđevića predstavlja primer moralne uspravnosti, poštenja i doslednosti. Kao borac 17. srpske brigade i pripadnik naraštaja sa jedne od najtragičnijih raskrsnica u istoriji našeg naroda, uspeo je da iz ponora srpskih deoba izađe neokaljan i neokrnjen. Ostao je odan patrijarhalnim vrednostima na kojima je ponikao, svojim mladalačkim socijalističkim uverenjima i idealima, dosledan u svojim idejnim i patriotskim opredeljenjima. Bio je spreman da iz najplemenitijih pobuda, nesebično i otvoreno izloži sudu javnosti svoje mišljenje.

Zato nije slučajno što je u diskusiji o ustavnoj reformi 1971. godine izdvojio svoj glas, otvoreno rekao šta je mislio, bez obzira na presiju vlasti. Reč je o javnoj raspravi u akademskoj sredini na Pravnom fakultetu u Beogradu, koja je održana u martu 1971. Kritikujući predložene ustavne amandmane, Stevan Đorđević je skrenuo pažnju na veliku koncentraciju moći u rukama Josipa Broza Tita i izneo svoj stav protiv njegovog izbora za predsednika republike bez ograničenja mandata. On je bez uvijanja ukazao na voluntarizam vodećih političkih grupa, koji kompromituju samu ideju ustavnosti. Zatim na političke kompromise, koji se sklapaju ne samo javno već i tajno, u zatvorenim, formalnim i neformalnim centrima društvene moći.

Mišljenje i stav prof. Đorđevića bio je tada glas vapijućeg u pustinji. Niko nije bio spreman da ga čuje, a kamoli da ga podrži ili sledi. Njegov stav je bio u direktnoj suprotnosti sa političkim stavom tadašnjeg državnog i partijskog rukovodstva, a u to vreme svako drugačije mišljenje bilo je jeretičko, proglašavano neprijateljskim, a lica koja su ih izražavala hapšena su, osuđivana i progonjena.

Vrlo brzo posle rasprave o ustavnoj reformi bačena je anatema na pojedine profesore Fakulteta. Javno su napadani putem sredstava javnog informisanja, partijski kažnjavani i udaljavani s posla, a nekima je i suđeno zbog delikta mišljenja. Među njima je bio i Stevan Đorđević, koji je i u ranijim slučajevima pokazivao visok stepen etike, doslednosti i nezavisnosti. Nije izmenio svoj stav iako je pozivan na odgovornost i bio izložen pritiscima.

Po vlastitom priznanju, to su bile najteže godine njegovog života. Umesto zasluženog spokojstva i priznanja posle doprinosa oslobođenju od okupatora i izgradnji zemlje, novo društvo mu je uzvratilo optužbom za „neprijateljsku propagandu“, za izdaju, za rušenje ugleda i dela Josipa Broza Tita. Uprkos tome, on je nastavio da vojuje poštenim radom i časnim životom.

Prof. Đorđević je teško podneo raspad Jugoslavije, planetarni poraz levice i socijalizma, krizu i devaluaciju velikih ideja slobode, socijalne pravde, jednakosti i bratstva. Bio im je odan čitavog života. Druga Jugoslavija, u čije temelje su Đorđević i njegova generacija ugradili svoju mladost i velike nade, urušila se u užasu i tragediji građanskog rata. Dramatična zbivanja nametnula su brojna pitanja, dileme i nedoumice. Đorđević je smogao snage da krene putem teorijskog istraživanja tih dramatičnih i tragičnih zbivanja, sa stanovišta svoje struke – međunarodnog prava. Tako su nastali njegovi radovi o međunarodnopravnim aspektima raspada SFRJ, o agresiji NATO-a na SR Jugoslaviju, o ratnoj šteti i sl. Većinu tih radova pripremao je i izlagao na Kopaoničkoj školi prirodnog prava i zatim objavljivao u časopisima *Pravni život* i *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*.

Poslednjih godina Stevan Đorđević je objavio tri značajne knjige, kao sintezu svog višedecenijskog rada: *Uvod u međunarodno pravo* (2007), *Diplomatsko i konzularno pravo* (koautor sa Miodragom Mitićem, 2007) i *Pravo međunarodnih ugovora* (koautor sa Duškom Dimitrijevićem, 2011). Ostala je neobjavljena njegova knjiga na kojoj je radio decenijama *Potraživanja Jugoslavije i Srbije na osnovu ratne odštete*.

*

Od upisa na Pravni fakultet u Beogradu pa do poslednjih godina života, Stevan Đorđević je taj fakultet doživljavao kao svoju drugu kuću, a njegove

nastavnike i saradnike kao svoje drugove i prijatelje. Podržavao je mlađe kolege nastojeći da ih posavetuje i pomogne u njihovom napredovanju. Veliki je broj njegovih studenata koji su zahvaljujući njegovim očinskim savetima uspeli da pronađu svoj put u struci i životu.

Posebno se solidarisao sa onim kolegicama i kolegama koji su iz različitih razloga dolazili u sukob sa fakultetskom upravom i oficijelnom vlašću. Bio je čovek plemenite duše, spreman da pomogne savetom i da dà svoj sud kad mu se neko obrati. Umeo je da se raduje tuđim radostima i da saučestvuje u tuđim žalostima. Bio je čovek u najuzvišenijem i najplemenitijem smislu te reči. Zahvaljujući tome, prof. Đorđević je prihvatán i uvažavan od različitih generacija nastavnika beogradskog Pravnog fakulteta.

U celini posmatrano, Stevan Đorđević je svoj dugi životni put proživio kao nepodoban jer je istrajavao na crti nepristajanja: nepristajanja na okupaciju i život u ropstvu; na izdaju svojih mladalačkih uverenja; na oficijelnu ideologiju i lakejstvo; na srpske deobe; na „metanaraciju humanitarnog intervenionizma“; da se anđeo bestijalnosti u liku „Milosrdnog anđela“ – proglasi za anđela humanosti; na gaženje međunarodnog prava utemeljenog Poveljom UN; da zakon Divljeg zapada „pravo jačeg“ postane novo međunarodno pravo; da zlo, nasilje i prevare ovladaju svetom.

Najveći deo svog života Stevan Đorđević je proveo u borbi na raznim frontovima: ratnim, političkim, idejnim. Njemu služi na čast da je svojim moralnim osobinama, svojom čestitošću, svojom čvrstinom i doslednošću stekao poštovanje i svojih protivnika. Takav samosvojan, svetao lik prof. Đorđevića nose u svom sećanju: njegovi ratni drugovi i zemljaci, generacije akcijaša sa Omladinskih radnih akcija Novi Beograd, kolegice i kolege i brojne generacije studenata Pravnog fakulteta i pravnika Srbije.